

УДК 343.85

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2-1.20>**О. Г. Михайлик**

кандидат юридичних наук,  
докторант кафедри управління безпеки,  
правоохоронної та антикорупційної діяльності  
ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія  
управління персоналом»

## ПОНЯТТЯ «НАСИЛЬСТВА» ЯК СКЛАДНИКА ЗЛОЧИННОСТІ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

*У статті проаналізовано низку наукових робіт, в яких по різному тлумачилося поняття «насильства». Зазначено, що виділяють насильство як категорію соціології (широку) і як кримінально-правову категорію (вузьку). За визначенням групи вчених виділено ознаки насильства. Розглянуті основні ознаки вчинення насильницьких злочинів в установах виконання покарань. Акцентовано увагу на тому, що у сучасній кримінально-правовій доктрині є низка думок щодо питання правильного тлумачення поняття «насильства», проте автором зазначено, що кримінальний закон не розкриває поняття «насильство», даючи вченим необмежені простори для досліджень і наукових дискусій. Вказано, що законодавець в поняття «насильства» включає заподіяння смерті, тяжкого, середньої тяжкості та легкої шкоди здоров'ю людини, нанесення побоїв чи вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю потерпілому. Стверджується, що насильство в установах виконання покарання являє собою суспільно небезпечне діяння, яке виражається в здійсненні фізичного або психічного впливу на тіло, психіку або свободу особистості; завдає значної шкоди здоров'ю або створює небезпеку для його життя. Відзначена важливість встановлення суб'єктивної сторони під час кваліфікації насильницьких злочинів в установах виконання покарання. Запропоновано авторський варіант розуміння визначення поняття насильства в кримінально-правовому сенсі, надано авторське тлумачення поняття «насильство в установах виконання покарань».*

**Ключові слова:** установа виконання покарань, поняття, злочин, насильство, насильницькі дії, погрози, шкода здоров'ю, смерть.

**Постановка проблеми.** В умовах сучасного життя в Україні насильство проникло в кожную сферу суспільних відносин. Особливо гостро питання насильства стоїть в установах виконання покарання, діяльність яких спрямована на виправлення і ресоціалізацію злочинців – людей, які найбільш схильні до вчинення насильства, і їх число в даних установах надзвичайно високо. Саме тому законодавець посилив відповідальність за вчинення насильницьких злочинів під час відбування покарання.

Забезпечення права на захист від злочинності є метою всіх складників кримінологічної системи держави, в тому числі інституту покарання загалом і покарання у вигляді позбавлення волі зокрема. Так,

в ст. 58 Мінімальних стандартних правил ООН поводження з ув'язненими відзначається, що метою та обґрунтованістю вироку до тюремного ув'язнення або взагалі до позбавлення волі є, зрештою, захист суспільства і запобігання злочинам. Система виконання покарань, насамперед, покарання у вигляді позбавлення волі покликана забезпечити запобігання злочинам та захист суспільства від кримінальної загрози.

У цьому сенсі насильницька пенітенціарна злочинність є найбільш небезпечною частиною пенітенціарної злочинності, являючи собою інструмент закріплення кримінальної моделі поведінки. На системному рівні її існування, закономірності та тенденції розвитку, пов'язані з проблемами кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права, свідчать

про неефективність функціонування установ виконання покарання і діяльності їх посадових осіб.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Через багатоаспектність проблематики насильницької пенітенціарної злочинності слід звернути увагу на роботи вітчизняних і закордонних авторів, які досліджували вказане поле на рівні окремих складників та їх сукупності.

Так, свого часу проблеми злочинності в установах виконання покарань та насильницьких злочинів досліджувалися в роботах: Г.А. Аванесова, Л.В. Багрій-Шахматова, І.Г. Богатирьова, К.В. Бондарєвої, А.Б. Благої, В.В. Василевича, Б.М. Головкина, В.П. Ємельянова, Т.В. Корнякової, О.Г. Колба, І.М. Копотуна, О.М. Костенка, В.О. Корчинського, О.М. Литвака, С.С. Мірошніченка, В.А. Мисливого, О.М. Ігнатова, Ю.В. Орла, В.І. Осадчого, М.С. Пузирьова, А.В. Савченка, А.Х. Степанюка, В.М. Трубникова, О.О. Шкути, І.С. Яковець та інших.

**Виклад основного матеріалу.** Відомо, що пенітенціарна злочинність як ніяка інша характеризується високим рівнем вчинюваного насильства. Термін «насильство» застосовується для опису різних явищ і визначається в широкому і вузькому сенсі. Виділяють насильство як категорію соціології (широку) і як кримінально-правову категорію (вузьку). За дискусій, що тривають вже понад сто років, відбулася підміна понять, яку жодна зв сторін не помітила. Вживаючи один і той же термін, опоненти вкладають в нього різний зміст.

Так, насильство, за визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я – навмисне застосування фізичної сили або влади, дійсне або у вигляді загрози, спрямоване проти себе, проти іншої особи, групи осіб або громади, результатом, якого є (або є високий ступінь ймовірності цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення у розвитку або різного роду збиток [1, с. 41].

Це визначення з'єднує умисність і фактичне вчинення акту насильства, незалежно від його результату, визначення слів «використання влади» розширює традиційне розуміння природи насильницького акту тим, що включає в поняття

насильства дії, джерелом яких є влада над людиною, тобто погрози та залякування. Однак, дане визначення занадто широко для його застосування в кримінальному праві, зокрема дискусійним є застосування влади, яка, на наше переконання, не є загальноприйнятим явищем і в юриспруденції має інше значення [2, с. 26].

Водночас за визначенням групи вчених можна виділити такі ознаки насильства: 1) суспільна небезпека і протиправність; 2) фізичний або психічний вплив на тіло, психіку, свободу особистості; 3) потенційна можливість заподіяння шкоди здоров'ю людини або створення небезпеки для його життя [3, с. 15–16].

Водночас соціально-правові детермінанти злочинності лежать в самій природі покарання в вигляді позбавлення волі, яка полягає в примусовому, одностатевому зосередженні на обмеженому просторі великої кількості суспільно небезпечних осіб і встановлення по ним передбачених законом і обвинувальним вирокком суду обмежень прав і свобод.

На цім детальна регламентація їх поведінки, нав'язування незвичайних або небажаних відносин; стале підґрунтя для виникнення конфліктних ситуацій; почуття незахищеності; ворожість середовища; вияв стадних інстинктів; потурання примітивним бажанням; постійне очікування образ, глумління, нападу, насильства з боку тих, хто і до арешту і до засудження розв'язував свої проблеми з допомогою сили, а також наявність можливості майже безкарно здійснити ті чи інші форми насильства, – все це спонукає засуджених до вчинення різних за мотивами та цілями злочинів, в тому числі насильницьких.

Тобто насильство, як правильно стверджують Л.Ф. Гула та Н.Л. Гула, невід'ємно притаманне місцям позбавлення волі [4, с. 134]. Хоча, з іншого боку, зміст покарання для значної частини засуджених, як обґрунтовано вважає В.А. Утевський, нерідко виступає необхідним поштовхом, каталізатором, який спонукає особистість засудженого до правильного сприйняття заходів виправно-трудоного впливу, до самовиховання, спокути провини [5, с. 129].

У чинному Кримінальному кодексі (далі – КК) України поняття «насильство» вживається в понад 40 статтях Особливої частини як конструктивна або кваліфікуюча ознака низки злочинів окремих видів. До насильства відносять не тільки весь спектр насильницьких дій, які охоплюються терміном «насильство», а й кримінальні явища, які визначаються іншими термінами, що описують дії, які, на думку вчених, є «насильство» в широкому його розумінні, або «насильство» є однією з форм їх вияву. Як пише Л.Д. Гаухман: «У низці випадків, передбачені дії, які по суті являють собою насильство або можуть висловитися в насильстві, або вказані наслідки насильства у вигляді заподіяння смерті або тілесних ушкоджень» [6, с. 74].

На жаль, Кримінальний закон не розкриває поняття «насильство», даючи вченим необмежені простори для досліджень і наукових дискусій. Хоча і більшість вчених обмежується перерахуванням силових дій і їх наслідків, окремі визначення «насильства» нагадують дефініцію злочинного діяння. Так, П.Н. Назаров трактує насильство «як вольове, суспільно небезпечне, протиправне, винне, із застосуванням фізичної або психічної сили діяння, що посягає на ті суспільні відносини, які охороняються законами, зазначеними в Особливій частині Кримінального кодексу і заподіює їм шкоду або ставлять їх під загрозу, виражену у визначених законом межах свого обсягу та інтенсивності» [7, с. 91].

У сучасній кримінально-правовій доктрині є низка думок про на питання правильного тлумачення поняття «насильства». Не заглиблюючись у цю дискусію, варто зазначити сформульовані українськими науковцями такі ознаки насильства: 1) суспільна небезпечність та протиправність; 2) фізичний або психічний вплив на тіло, психіку, свободу особи; 4) потенційна можливість заподіяння шкоди здоров'ю особи або створення небезпеки для її життя [8, с. 864].

Аналізуючи диспозиції норм КК України, можна прийти до висновку, що законодавець в поняття «насильства» включає заподіяння смерті, тяжкого, середньої тяжкості та легкої шкоди здоров'ю

людини, нанесення побоїв чи вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю потерпілому. Загалом ми згодні з Р.Е. Токарчуком, який стверджує, що категорія «насильства» не може бути визначена в Кримінальному кодексі України як поняття, бо є оціночною і вибірково містить кілька особливо агресивних форм фізичного примусу, через які й слід його розкривати [9, с. 14].

Однак поняття «насильство» у різних виявах отримало тлумачення в постанові Пленуму Верховного Суду України № 10 від 6 листопада 2009 року «Про судову практику у справах про злочини проти власності», в якій зазначено, що насильство, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого – умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короточасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, а також вчинення інших насильницьких дій (завдання удару, побоїв, незаконне позбавлення волі) за умови, що вони не були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння [10].

Також вказана постанова розкрила і поняття «насильства, що є небезпечним для життя чи здоров'я», під яким розуміється умисне заподіяння потерпілому легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжке тілесне ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не призвели до наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент їх вчинення [10].

Ясно, що насильство містить як фізичний, так і психічний вплив на людину. Тому в кримінально-правовій доктрині широко розкрито поняття «фізичне і психічне насильство». Зокрема, фізичне насильство – це протиправний умисний фізичний вплив на тіло іншої особи всупереч його волі, що завдає різну за ступенем тяжкості шкоди здоров'ю або життю, а також може обмежувати свободу пересування особи без порушення тілесної недоторканості [11, с. 133].

Якщо звернутися до доктринального тлумачення поняття «психічне насильство», то ми зустрінемо досить різноманітні

визначення. Наявні численні роботи з даного питання визначають як єдиний вид психічного насильства – загрозу. Хоча, деякі автори трактують психічне насильство більш широко. Так, наприклад, С.Ф. Афігеногов вважає, що психічне насильство включає образу, знущання, цькування та ін. [12, с. 17].

Метою психічного насильства над засудженим є його залякування. Тобто, психічне насильство над засудженим – це бажання викликати у засудженого почуття страху саме шляхом погроз, які згодом доводять постраждалого до стану емоційної невпевненості, втрати здатності захистити себе. За психічного насильства страждає психіка, в сукупності з душевними явищами: відчуттями, сприйняттями, поданням людини, його свідомістю і волею. Погоджуючись з вченими, можна зазначити, що насправді психічне насильство має вираз в погрозах викликати фізичний, моральний, матеріальний збиток, позбавити будь-яких благ [13, с. 4]. Проте у положеннях КК передбачена тільки одна форма такого виду насильства – загроза фізичним насильством.

Водночас погроза може містити й фізичний вплив, зокрема, у випадку погрози засудженому шляхом піднесення ножа до його горла для виконання певних дій. На наш погляд, описана ситуація свідчить також про реальність застосування насильства та інформативність дії, адже головними є не сама дія у вигляді піднесення ножа, а те, яку інформацію ця дія несе, як впливає на психіку людини.

Інформативність погрози зумовлює її персоніфікацію. Інакше кажучи, вона повинна бути адресована конкретній особі, зміни поведінки таким шляхом якого домагається винна особа, і ця людина здатна сприймати дану погрозу. В іншому випадку виключено вплив на психіку людини. Тому вважаємо помилковим твердження, що погроза буде являти собою психічне насильство, якщо вона з незалежних від винного причин не була або не могла бути сприйнята такою.

Необґрунтованим нам видається твердження, що погроза може перейти (трансформуватися) в фізичне насильство, якщо вона призводить до заподіяння шкоди

здоров'ю або життю, і винний розраховував на такий результат. Ми переконані, що психічне насильство відрізняється від фізичного не за настанням наслідків (вони можуть бути абсолютно однакові), а за механізмом заподіяння шкоди здоров'ю.

Не зовсім вірно зводити зміст погрози до «вираженому зовні наміру заподіяти шкоду». Дійсні спонукання винного часто складаються не стільки в бажанні завдати шкоди матеріальним благам потерпілого, скільки в прагненні викликати у нього почуття страху, тривоги, занепокоєння. Більш адекватно відображає суть даного поняття Н.В. Стерехов. Під погрозою він пропонує розуміти посягання на свободу діяльності, виражається у впливі на волю потерпілого з допомогою передачі йому інформації про рішучість завдати істотної шкоди його інтересам [14, с. 131].

На наш погляд, погроза під час дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК України) – це суспільно небезпечний інформаційний вплив на засудженого, співробітника установи виконання покарань, в результаті якого потерпілий виявляється в стані вибору: продовжувати виконувати вимоги режиму, сприяти адміністрації установи або органу кримінально-виконавчої системи, здійснювати службову діяльність, усвідомлюючи можливість реалізації погрози та заподіяння шкоди (заради одного охоронюваним блага жертвувати іншим), або підкоритися адресату погрози, стати виконавцем його волі, нехтувати своїм і обов'язками.

Водночас треба зауважити, що виникає моральна парадигма для працівника зазначених установ, адже останній варіант поведінки означає, що потерпілий через погрозу, сам завдає шкоди нормальній роботі установи виконання покарань.

Крім того, маємо звернути увагу і на дещо звужене тлумачення поняття тероризування засудженого як об'єктивної сторони дій, що дезорганізують роботу установи виконання покарань. Так, згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України № 2 «Про судову практику у справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі» від 26 березня 1993 р. під тероризуванням засуджених, що стали

на шлях виправлення, розуміється застосування до них насильства або погрози застосування насильства [15]. Водночас за межами кримінально-правового регулювання залишається погроза заподіяння шкоди не менш цінним для потерпілого благ і законним інтересам, зокрема, знищення чи пошкодження майна, а також в поширенні відомостей, що ганьблять потерпілого або його близьких, або інших відомостей, які можуть завдати істотної шкоди правам чи законним інтересам потерпілого або його близьких. Водночас такі права захищені під час вимагання (ст. 189 КК України), враховуючи, що цей злочин менш небезпечний, аніж дії, що дезорганізують роботу установи виконання покарань.

Отже, можемо з упевненістю стверджувати, що насильство в установах виконання покарання являє собою суспільно небезпечне діяння, яке виражається в здійсненні фізичного або психічного впливу на тіло, психіку або свободу особистості; завдає значної шкоди здоров'ю або створює небезпеку для його життя.

Важливо також зазначити важливість встановлення суб'єктивної сторони під час кваліфікації насильницьких злочинів в установах виконання покарання оскільки саме наявність умислу в діях, під час вчинення даних злочинів, говорить про ту чи іншу міру вчиненого насильства. Навіть більше, саме наявність мети перешкодити виправленню засудженого або помсти за який вчинила їм сприяння адміністрації установи або органу кримінально-виконавчої системи дозволяє дати правильну кримінально-правову кваліфікацію діянь і відрізнити дезорганізацію діяльності установ виконання покарання від інших насильницьких злочинів.

**Висновки та пропозиції.** Отже, з огляду на вищевикладене, пропонується авторський варіант розуміння визначення поняття насильства в кримінально-правовому сенсі. Під насильством розуміється умисне протиправне застосування фізичної сили з допомогою зброї та предметів, які можуть використовуватися як зброя, інших предметів і речовин або без таких, до іншої людини, спрямоване на порушення фізичної недоторканності або на

заподіяння шкоди здоров'ю людини або на позбавлення його життя.

### Список використаної літератури:

1. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире / под ред. Этьенна, Г. Круга и др. / перевод с англ. Москва, 2003. 376 с.
2. Ведмідський О.В., Богатирьов А.І., Некрасов О.О. Втеча в'язнів з місць несвободи (міжгалузеве дослідження) : монографія. Київ, 2015. 228 с.
3. Гуртовенко О.Л. Фізичний або психічний примус як обставина, що виключає злочинність діяння. Харків, 2013. 423 с.
4. Гула Л.Ф., Гула Н.Л. Кримінологічна характеристика злочинів, учинених засудженими в установах виконання покарання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. Львів, 2017. № 3. С. 131–139.
5. Утевский Б.С. Воспоминания юриста : Из неопубликованного. Москва, 1989. 304 с.
6. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления. Москва, 1974. 74 с.
7. Назаров П.Н. К вопросу о насилии при грабеже и разбое. *Труды Киевской ВШ МООП СССР*. Киев, 1968. Вып. 1. 91 с.
8. Гуртовенко О.Л. Фізичний або психічний примус як обставина, що виключає злочинність діяння. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вып. 22. С. 863–867.
9. Токарчук Р.Е. Насилие как составообразующий признак хищений : вопросы уголовной ответственности : автореферат дис. ... кандидата юридических наук : 12.00.08. Омск, 2008. 23 с.
10. Про судову практику у справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 6 лист. 2009 р. Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/CE23FEBBC771D9FCBC2257682004D020E?OpenDocument&> (дата звернення: 18.07.2019).
11. Ємельянов В.П. Поняття і ознаки терористичного акту в кримінальному законодавстві. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. Харків, 2000. № 10. С. 131–136.
12. Афігеногенов С.Ф. Насилля і погроза в проекті нового Кримінального кодексу. Київ, 2009. 430 с.
13. Андрієнко В.Б. Погроза застосування насильства. Харків, 2007. 590 с.

14. Стерехов Н.В. Ответственность за угрозу по советскому уголовному праву (вопросы теории и практики) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Свердловск, 1972. 196 с.
15. Про судову практику у справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі : постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 26 березня 1993 р. Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-93> (дата звернення: 18.07.2019).
- 

**Mykhailyk O. The concept of "violence" as a component of criminality in penitentiary facilities**

*The article analyzes a number of scientific works, in which the concept of "violence" was interpreted differently. It is noted that they distinguish violence as a category of sociology (broad) and as a criminal-law category (narrow). By definition, a group of scientists identified signs of violence. The main features of violent crimes in penitentiary institutions are considered. Attention is drawn to the fact that in modern criminal-law doctrine there is a number of thoughts on the issue of correct interpretation of the concept of "violence", but the author says that the criminal law does not disclose the concept of "violence", giving scientists unlimited spaces for research and scientific discussion. It is indicated that the legislator in the concept of "violence" includes causing death, severe, moderate and minor harm to human health, beatings or committing other violent acts that have inflicted a physical pain on the victim. It is alleged that violence in penitentiary institutions is a socially dangerous act, which is manifested in the exercise of physical or mental influence on the body, psyche or individual's personality; causing significant damage to health or creating a danger to his life. The importance of establishing a subjective party for the qualification of violent crimes in penitentiary institutions was noted. Author's version of the definition of the definition of violence in the criminal legal sense is offered, and author's interpretation of the concept of "violence in penitentiary institutions" is provided.*

**Key words:** penitentiary institution, concept, crime, violence, violent actions, threats, harm to health, death.